

AUDIO-VIZUÁLIS DOKUMENTUMOK A KÖNYVTÁRI GYŰJTEMÉNYEKBEN

BOBOKNÉ BELÁNYI BEÁTA

A könyvtárak feladata, hogy intézményesen biztosítsák a társadalom informálódásához, az egyén tanulásához, önépítéséhez szükséges könyvtári dokumentumbázist. A különféle könyvtártípusok e feladat megoldásához gyűjteményeket építenek, ezek együttese alkotja azt a dokumentumalapot, amely a teljességet reprezentálja. A könyvtári egységeknek jól szelektált, operatív, egymást ésszerűen kiegészítő gyűjteményeket kell szervezniük. Minden olyan dokumentum részét képezheti a könyvtári gyűjteménynek, amely társadalmilag értékes, hasznosítható információt hordoz. (Lásd a Minisztertanács 17/1976.(VI.7.) sz. rendelete a könyvtárakról szóló 1976. évi 15. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról). A ma könyvtárának vállalkoznia kell hordozójától, formátumától függetlenül a rögzített információk együtt tartására. A források egységének biztosítása érdekében szinte össze kell „olvasztani” a különböző táarakat, mivel párhuzamos működtetésük gazdaságtalan és indokolatlan. Az a cél, hogy az olvasót, a felhasználót a legteljesebb mértékben kiszolgáljuk. Olyan *integrált* gyűjteményeket kell építenünk, amelyekben megvalósítjuk a különböző dokumentumtípusok együttélését, feltárását és rendelkezésre bocsátását. Minden dokumentum hatékonyságát növeli, ha megfelelően szervezett együttes, gyűjtemény részét képezi. A források egységes biztosítása ezért egyben magasabb színvonalú szolgáltatást is jelent, amely jelentősen megnövelheti a könyvtár társadalmi megbecsülését.

Az utóbbi évtizedekben erősen megváltoztak a társadalom informálódási igényei. Ehhez jelentősen hozzájárult a tanulási folyamat megváltozása. A tanításról áttevődött a hangsúly a tanulásra, az önképzésre, nem is beszélve az időbeni kitolódásról hiszen a permanens képzés korát éljük. A tanulás folytonossága, az a tény, hogy az ember csak úgy tud megfelelni a társadalmi elvárásoknak, ha állandóan építi önmagát, tehát tanul (nyelvet, szakmát stb.) és informálódik. Ez számunkra – könyvtárosoknak – parancsként fogalmazódik át: minden eszközzel elő kell segítenünk a folyamat eredményességét. Az ismeretszerző folyamat eredményességének fokozására alkalmasak az általunk célbavett dokumentumtípusok: az audio-vizuális (továbbiakban AV) dokumentumok, amelyeknek jellemzője, hogy megfelelő csoportosítással látó és halló érzékszerveinket együttesen veszik igénybe. Komplexitásuk záloga az emberi ismeretszerző folyamat nagyobb hatásfokúvá tételének. Számptalan pszichológiai, pedagógiai stb. kísérlet és vizsgálat bizonyítja, hogy a tanulási-tájékoztatósi folyamat hatékonysága, a befogadás mélysége, a művészi alkotással való azonosulás mértéke többszörösére emelhető látási és hallási ingereink

együttes igénybevételével. Hatásuk arra épül, hogy az ember természeténél fogva audio-vizuális felépítésű.

Az AV eszközök erősen meg fogják változtatni a jövő generáció informálódási szokásait. Az a gyerek, aki az iskolában az audio-vizuális eszközök segítségével céltudatosan dolgozott, megtanult koncentrálni, jó ítélőképessége van, másképpen használja a meglévő információforrásokat és mások lesznek az igényei felnőtt korában. Számára természetes lesz az ilyen típusú eszközök használata. Jelentősen befolyásolják ezek az eszközök a szórakozás, a szabad idő kihasználás és az információszerzés egyéb területeit is. A könyvtárak ilyen tekintetben jól elhatárolhatók egyéb (oktatási, művelődési) intézményektől. Az iskolák alapvetően más alkalmazási lehetőségekre fognak természetszerűen törekedni. A könyvtár elsődleges feladata az önképzés biztosítása, az informálás és a szabad idő értelmes kitöltése, e téren kell segítséget nyújtania, eszközeit is ez határozza meg. El kell érni, hogy az AV dokumentumok és a használatukhoz szükséges berendezések jelenléte és használata a könyvtárakban is olyan természetessé váljék, mint az élet más területein.

Az AV dokumentumok helye és szerepe igen változó az egyes könyvtártípusokon belül is. Az AV anyagokkal kapcsolatos szakirodalom, miközben hangsúlyozza fontosságukat arra is figyelmeztet, hogy kellő arányban építsük be őket gyűjteményeinkbe, mindenkor alkalmazkodva az adott gyűjtemények sajátosságaihoz és a használók igényeihez. Gyűjteményszervezési stratégiánkat, a feldolgozási és szolgáltatási szinteket nagymértékben meghatározza ugyanis a már kiépített gyűjtemény, az új típusú anyagok növekedésének üteme, használatának mértéke és módja. Egyetlen dolog vitathatatlan: *az AV dokumentumok véglegesen „polgárjogot” nyertek könyvtártípusaink mindegyikében.*

Ez azonban – hangsúlyozzuk ismét – nem vezethet ötletszerű, divatjellegű gyűjtésükhöz. A világ különböző tájain készített normatívák és irányelvek azért emelik ki, hogy csak bizonyos gyűjteménynagyság felett (pl. az ALA Útmutató¹ szerint csak 150 ezer lakost vagy ennél többet ellátó könyvtár esetében) biztosítható szakszerű kezelésük és a belőlük való szolgáltatások ideális megszervezése. Hazai viszonylatban azt kell hangsúlyoznunk, hogy a szóban forgó anyagok szerves kiegészítő részét képezik a gyűjteménynek. Az IFLA normatívák² figyelembevételével készített „Szakmai irányelvek a tanácsi könyvtárak távlati tervezéséhez és fejlesztéséhez”³ c. dokumentum az ellátási szintekhez kapcsolódva pl. ajánlásokkal is él vonatkozásukban. E normatívák ma már nem felelnek meg a társadalmi elvárásoknak, hiszen több mint fél évtizede születtek. A közművelődési könyvtárak zenemű és hangtári részlegeinek állományi, szolgáltatási és személyzeti normáit Skaliczki Judit vette revízió alá.⁴

Az ifjúság könyvtári ellátásával foglalkozó Irányelv⁵ – sajnálatos módon – még nem foglalkozik érdemben a nem-nyomtatott és audio-vizuális dokumentumok fontosságával a gyermek- és iskolai könyvtárakban, pedig ez a könyvtártípus éppen napjainkban döntő változáson megy keresztül. Egymás után alakulnak az iskolai eszköz-központok, amelyek egy részét a könyv-formátumú dokumentumok, másikat a különböző formájú egyéb ismerethordozók teszik ki. Az új típusú dokumentumok elsősorban az oktatásban alkalmazhatók nagy hatásfokkal. („Az audio-vizuális dokumentumok, beleértve a főként oktatási célokra készülteket is, különös értékkel bírnak mind a gyerekkönyvtári mind pedig külső hasznosíthatóságukat tekintve. Figyelmet érdemelnek a dialemezek és -szala-

gok használatában rejlő lehetőségek a könyvek hatásának elmélyítésére, továbbá a hanglemezek és -szalagok fontossága az élőszó és a zene területén.” IFLA normatívák, 51. bekezdés.)

Nyilvánvalóan más lesz tehát a szóban forgó dokumentumok aránya egy közművelődési és egy iskolai könyvtár gyűjteményében.

A közművelődési könyvtárak auditív és vizuális gyűjteményeire vonatkozóan egyébként a következő irányszámok a legismertebbek:

Az IFLA normatívák 46. bekezdése szerint: „a minimális gyűjtemény, amely elfogadhatóan kielégítő szolgáltatásokat tud nyújtani 20 ezer lakosig, 2000 hanglemez és/vagy hangszalag, s a zenén kívül szöveges, oktatási és nyelvoktatási anyagra is kiterjed mind a felnőttek, mind pedig a gyerekek számára. Egy-egy ilyen gyűjtemény fenntartásához évente legalább 300 hanglemezt kell beszerezni, kölcsönzési szolgáltatás esetén még többet. Az audio-vizuális anyagok egyéb típusaira vonatkozóan az IFLA dokumentum nem ad irányszámokat, lehetetlen vállalkozásnak minősíti a rájuk vonatkozó ellátási normák meghatározását (48. bekezdés).

Az ALA Útmutató a 16 mm-es filmek könyvtári beszerzésével foglalkozik részletesen, közben megadja a minimális gyűjtemény adatait:

<u>Ellátandó lakosok száma</u>	<u>Alapgyűjtemény</u>	<u>Évi növekedés</u>
150 000	300 db	30 db
300 000	400 db	40 db
500 000	600 db	50 db

A hangzó dokumentumok esetében az ALA minimális elvárása, hogy minden ötven lakosra kell számolni egy-egy hangfelvételt (lemezt, kazettát, szalagot vagy egyéb formájú hordozót), de a gyűjtemény nem lehet kisebb 5000 egységnél. A hangzó anyag 20%-a legyen ún. nem-zenei hangfelvétel. A 8 mm-es filmek és filmcsíkok, videoszalagok és egyéb képrögzítések minimális gyűjteménye 150 ezer lakos esetén 100 egységet tegyen ki.

A hazai lehetőségeket jobban megközelítő holland javaslat az előzetes becslések alapján a következő adatokkal jellemez egy minimális gyűjteményt:

dia-sorozat	750 db
8. mm-es film	400 db
nem zenei kazetta	200 db
zenei kazetta	1000 db
zenei hanglemez	4000 db

Legalább ennyi dokumentummal kell rendelkeznie a könyvtárnak induláskor, illetve az indulást követő 1–3 éven belül.

A mennyiségi adatoknál is lényegesebb az integrálódás kérdése, ahogy erre Overington is rámutatott a szakrészleges könyvtárról szóló művében.⁶ Mint már hangsúlyoztuk, az AV dokumentumok beillesztése gyűjteményeinkbe nem csupán újabb lehetőség, egy újabb színfolt a könyvtári szolgáltatások palettáján. Ezért gyűjteményeinkbe kerülését jól átgondolt tervező munkának kell megelőznie. Meg kell vizsgálni az adott gyűjtemény

használati formáit, módjait, és ezek ismeretében kell megkeresni kiegészítésük lehetőségeit, vagy újabb források beépítésének formáit. Az AV dokumentumok – a korunkban már szerencsés módon megbízhatóvá vált – új rögzítési technikák gyümölcsei, de maguk a közlésmódok már igen hosszú ideje az ember sajátjai. Úgy kell tehát kezelni ezen újabb dokumentumokat, hogy jellegzetességeiket figyelembe véve egyesíthessük más közlési módon megfogalmazást nyert dokumentumokkal, meg kell találnunk a kapcsolatot az információforrások és azok hordozói között, hogy valóban megteremthessük az információegységet. Mindannyiszor a „kiegészítés” kifejezéssel élünk, nem azért, mintha e dokumentumok nem rendelkeznének „önálló” információs értékkel. De legfőbb jellemzőjük, és információs többletük abból adódik, hogy adott, megfogalmazott gondolatokat a szubjektív átélés lehetőségeivel színezzek ki. Egy Mozart szimfónia hangfelvétele az interpretálás élményével több a szimfónia írott (nyomtatott) változatánál. A vizualitás, a képi megjelenítés pedig a szemléltetés, a bemutatás – mindmáig ki nem aknázott – eszköze. Az AV dokumentumok legtöbbje olyan információt közvetít, amelyet már írott/nyomtatott forrásokból ismerünk, de ezzel válik teljessé, többdimenzióssá az információ-szerzési folyamat. Mindezen tulajdonságaikból következik tehát, hogy értéküket akkor ítélni meg valósan a felhasználó, ha beolvasztottuk a meglévő források rendszerébe, ha a gyűjtemény szerves részévé tesszük őket. A fizikai beépítés követelménye értelemszerűen nem mindegyik információhordozó esetében kap azonos hangsúlyt. Fontos azonban az a tény, hogy az AV dokumentumok gyarapítási, feldolgozási és hasznosítási munkálatait a gyűjtemény egészének érdekeihez kell igazítani. Nem egyszerűen a választék növeléséről van tehát szó, hanem a szolgáltatások „komplexxebbé” és színvonalasabbá válásáról.

A sokat emlegetett gyűjteményi integrálás a gyarapítási elvek megfogalmazásával biztosítható. Az a tapasztalat, hogy igazán tervszerűvé akkor válhat a könyvtári állomány-építés, ha írott irányelvekbe (gyűjtőköri szabályzat) rögzítik a gyűjteményépítés feltételeit. Meg kell határozni a dokumentumoknak azt a körét, amelyek lényegesen emelhetik a gyűjtemény értékét. A gyarapítási politika kialakításakor azonban figyelmet kell szentelni az AV dokumentumok gyarapítási sajátosságainak (a bibliográfiai számbavétel nehézsége, a kereskedelmi forgalmazás következtelenségei stb.), ezért a gyarapítási csoport egy munkatársát jó „ráállítani” e dokumentumok intellektuális és adminisztratív problémáinak megoldására. A beszerzésről való döntés ügyis összmunka, ennek keretében egyeztetetik a gyarapító könyvtárosok gyarapítási tervüket a hagyományos és újtípusú anyagok arányait illetően, meghallgatják a könyvtár más területén dolgozó munkatársainak (pl. olvasószolgálatos) tapasztalatait, véleményét.

A feldolgozási munkák megszervezésekor ismét csak azt tarthatjuk szem előtt, hogy az AV dokumentumok kiegészítői a már meglévő, feltárt gyűjteményünknek. A feltárás mélységét a többi dokumentuméhoz kell igazítani, a feldolgozó munkát pedig a könyvtár már kialakult „futószalagába” lenne jó beilleszteni. Az ALA Útmutató azt hangsúlyozza, hogy 100 könyvtári egységet meghaladó gyűjteményrész esetében már feltétlenül szükséges katalógust építeni. De nem egységes a vélemény atekintetben, hogy teljesen integrált vagy ún. részben integrált katalógust építsünk. Egyes szerzők szerint zavaróan hat az olvasóra egy olyan katalógus használata, amelyben azonos súllyal kap szerepet az egylapos kép és egy 3000 oldalas monográfia. A többség azonban jó tapasztalatokról számol be

az integrált katalógus használatát illetően. Az olvasók szeretnek egyszerűen tájékozódni, egyetlen „műszert” használni. Feltétlenül jó lenne olyan katalógust építeni, amelyben formátumtól függetlenül összehozhatók lennének az azonos témával foglalkozó dokumentumok. Ez biztosíthatja legjobban az információforrások egységét. A teljes integrálás (egybeosztás) nyilvánvalóan függvénye az állomány nagyságának, a könyvtár katalógushálózatának, a feltárás mélységének, a gyűjtemény elhelyezésének, a felhasználók igényeinek stb. Amennyiben az AV dokumentumok gyűjteménye az egyéb állomány közelében helyezkedik el, célszerű integrált katalógus építése. Egy integrált – a teljes állományt feltáró – alapkatalógus mellett természetesen készülhet különkatalógus erről az állományrészről, különösen ha helyileg elkülönített szakrészlegben helyezük el, vagy ha speciális visszakeresési lehetőségeket is biztosítani akarunk. Ezzel a szemlélettel biztosítható az integrált katalógus felől az általánosabb, nem megfogalmazott igények kielégítése, a figyelem felkeltése. A különkatalógussal pedig a speciális elérési pontokat biztosítjuk.

A katalógusnak minden esetben az a feladata, hogy minél teljesebb képet nyújtson a gyűjteményről, ezért mindenképpen kívánatos, hogy úgy alakítsuk ki, hogy a katalógushálózat elvezessen az újabb hordozókhoz is. Ennek kétségteljesen az a legjobb módja, ha integrált katalógust használunk, de elképzelhető az a megoldás is, hogy megfelelő utalók és feliratok formájában tájékoztatjuk az olvasót arról, hogy még milyen lehetőségek adóttak a számára.

Az integrált katalógus használatával az olvasó automatikusan jut el az AV dokumentumokhoz. Megszokja, hogy élhet velük, megtanulja az egyes kifejezés- és közlésmódok jellegzetességeit, egyszóval birtokba veszi őket, meglehetősen természetességgel. Megtanulja, hogy az információforrások formátumától függetlenül, vagy a formátumból adódó előnyökkel éljen. Az integrált katalógus emellett a források egységére hívja fel a figyelmet, arra, hogy nincsenek prioritások a dokumentumtípusok között. Nehezebb kérdés a katalógusépítés abban az esetben, ha a könyvtár mind ez ideig konzekvensen különkatalógusokban tárta fel a különböző dokumentumtípusokat, külön könyv, folyóiratcikk, hanglezet stb. katalógust vezetett. Ilyenkor az a megoldás a legkézenfekvőbb, ha az AV dokumentumokról is létesít egy különkatalógust.

A katalógus nagymértékben segítheti az AV dokumentumok könyvtári legalitását. Ahhoz azonban, hogy értéküket kamatoztatni lehessen, biztosítani kell elérhetőségüket, ami a használatukhoz szükséges berendezések rendelkezésre bocsátását is jelenti. Míg az előbbi katalógusszerkesztési probléma elméleti, pusztán szemlélet és elhatározás kérdése, addig a hozzáférés tényleges biztosítása számos, a gyakorlatban is megoldandó problémát okoz. Általában különgyűjteményként, ill. szakrészlegként működnek az AV anyagokat is magukba foglaló gyűjteményrészek. Ez azt jelenti, hogy bizonyos mértékig szeparáltak. A teljes fizikai egybeosztás (integrálás) még egészen kis gyűjteményeknél sem oldható meg könnyen. Vannak ugyan igen szellemes tárolási formák, amelyek lehetővé teszik, hogy az AV dokumentumok a könyvek mellett nyerjenek elhelyezést, így az azonos tartalmú dokumentumok fizikailag is egymás mellé kerülnek. Ez különösen az ún. szakrészlegek kialakításánál fontos. Overington a szakrészlegesítést szolgáltatási szemléletnek nevezve arra utal, hogy a gyűjtemény tartalmi elven alapuló elkülönítésével egy „magasabb színvonalú” egység lehetőségét nyújtjuk az olvasónak. A szakrészleget az

jellemzi ugyanis, hogy ide csoportosítunk minden a témakörrel kapcsolatos ismerethordozót (hagyományos és nem hagyományos forrásokat) csakúgy, mint a használatukhoz szükséges berendezéseket. Bizonyos, az állomány irányultságából adódó szakrészlegek kialakítása jó megoldásnak tűnik. Az olvasó helyileg is együtt találja a számára adott lehetőségeket. Használat-vizsgálatok bebizonyították, hogy egy mű használatát erősen befolyásolja a hozzáférés módja, és ez fokozottabban érvényes az új típusú anyagokra, amelyekről az olvasó jószerivel még azt sem tudja, mit is „kaphat tőlük”. A legközvetlenebb használatot a szabadpolcos elhelyezés biztosítja. (Még olyan hatalmas méretű gyűjtemény elhelyezése is megoldható ilyen módon, mint a párizsi Pompidou könyvtár 300 ezer egységgel rendelkező gyűjteménye.) Az ésszerű, átgondolt, szellemes tagoláson nagyon sok múlik. Az olvasót vezetni kell a gyűjteményben és ez a gyűjtemény egészének elrendezésén múlik.

Az AV anyagok szerves részét kell, hogy képezzék gyűjteményeinknek ami a továbbiakban azt a problémát is felveti, hogy hogyan és milyen mértékben illeszthetőek már meglévő szolgáltatásaink rendszerébe. A könyvtári szolgáltatások döntően két ágra oszthatók: tájékoztatási és a rendelkezésre bocsátással kapcsolatos szolgáltatásokra. A tájékoztató szolgálat sok helyütt a referenz (segéd- és kézikönyvtári) anyagot hiányolja, a helybeni használatot sokszor a használatot biztosító berendezések rossz minősége nehezíti. (Nem tudjuk következetesen érvényesíteni azt az elvet: miszerint könyvtári célra csak kiváló minőségű és tartós készülékeket szabad beszerezni.) Nagy gond e berendezések térbeni elhelyezése, a zavartalan élvezethez szükséges feltételek megteremtése. Igen vitás kérdés a kölcsönzés. Mindenképpen arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy hosszútávon el kell jutnunk a kölcsönzés biztosításához. Egy holland vizsgálat adatai szerint⁷ a különböző AV dokumentumok kölcsönzési gyakorisága meghaladja a könyvekéét. A kölcsönzés gyakorisága természetesen a gyűjtemény nagyságának függvénye, de az is bizonyítást nyert, hogy az igények és a gyűjtemény nagysága között igen szoros a kapcsolat. Minél nagyobb a „választék”, annál összetettebbek az igények.

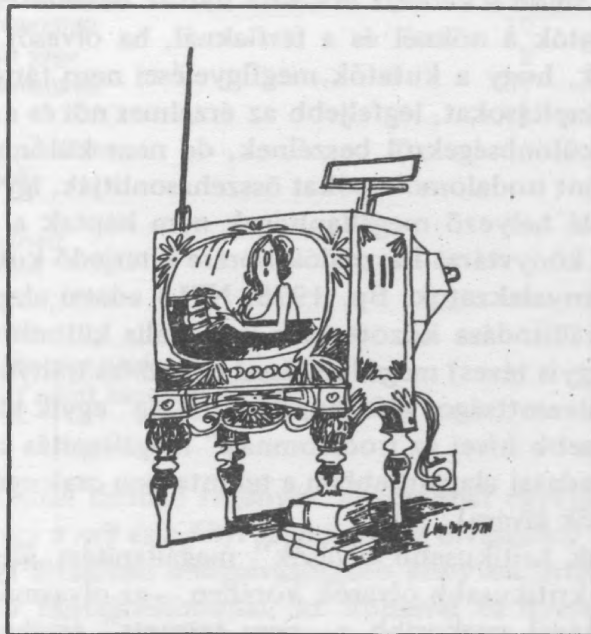
Tudatában vagyunk annak, hogy ez igen munkaigényes feladat. Becslések szerint az AV anyagok könyvtári kezelése 50–100%-kal időigényesebb, mint a nyomtatott anyagoké. Ennek elsősorban az az oka, hogy speciális beszerzési és kezelés-módot igényelnek, bonyolultabb a feldolgozásuk, használatukhoz segítséget kell nyújtani az olvasónak, helybeni használatuk és kölcsönzésük nagyobb körülményt igényel.

A tapasztalatokról számot adó szakirodalom ugyanúgy, mint saját tapasztalatunk azt bizonyítja, hogy bármilyen munkaigényes is az AV dokumentumokkal való könyvtári munka, nem mondhatunk le róluk. A könyvtár iránti társadalmi érdeklődés látható növekedése jórészt ezeknek a dokumentumoknak tulajdonítható.

IRODALOM

1. Guideline for audiovisual materials and services for public libraries. Chicago, ALA, 1970. 33 p.
2. Normatívák a közművelődési könyvtárak számára. A Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) közművelődési szekciójának ajánlásai. Közművelődési könyvtári ellátás. Függelék. Bp. NPI, 1973. 63–93.p.

3. A közművelődési könyvtári ellátás. Irányelvek a távlati tervezéshez. Szerk. SZENTE Ferenc. [Közread. az] OSZK KMK. Bp. NPI, 1973. 9–41.p.
4. SKALICZKI Judit: Zenemű- és hangtári részlegek a közművelődési könyvtárakban. (Kiadás alatt.)
5. Irányelvek a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására. Művelődésügyi Közlöny. 1971. 24.sz.
6. OVERINGTON; M. A.: A szakrészleges általános nyilvános könyvtár. Bp. OSZK–KMK. 1971. 46 p.
7. SPRUIT, E.: Het funktioneren van de openbare bibliotheek als mediatheek. = Bibliotheek en Samenleving. 5.Jg. 1977. 9.sz. 261–269.p. (Fordítás.)
8. DÖMÖTÖR Lajosné: Audio-vizuális módszerek a könyvtárhasználat oktatásában. = Könyvtári Figyelő. 24.évf. 1978. 5.sz. 561–564.p.
9. DAILY, S. C.: Organizing nonprint materials. A guide for librarians. New York, Marcell Dekker, 1972. 190 p.
10. WEIHS, J. R.–LEWIS, Sh.: Nonbook materials. The organization of integrated collections. Ed. Canadian Library Association, Ottawa, 1973, X, 107 p.
11. FORTHERGILL, R.–BUTCHART, J.: Nonbook materials in libraries. A practical guide. London – Hamden, 1978. 256 p.

„Legközelebb olyan könyveket mutatunk be,
amelyek színben illenek a zöld selyem ruhámhoz”

(Rajz: Limmroth)

A Buch und Bibliothek humorából.